

УДК 007 : 82.6 (477) Леся Українка

СОЦІОКОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ МЕДИЧНОЇ ТЕМИ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

ПУСТОВІТ Валерія,

д-р філол. наук, проф.,

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, пр-т. Центральний, 59-а, м. Сєвєродонецьк, 93406, Україна, e-mail: v.pustovit@yandex.ru

У статті на прикладі епістолярної спадщини Лесі Українки висвітлюється соціокомунікативний аспект медичної теми. Простежується специфіка перебігу хвороби, її діагностування й особливості лікування на той час. Порівняно з фізичним станом подано й моральний стан письменниці під час процедур, дружнього спілкування – все це на фоні щоденної боротьби з недугою, у творчій праці, у мандрах на лікування тощо. Цінність листів Лесі Українки на медичну тему полягає в описі застосовуваних препаратів для лікування туберкульозу, ставлення європейських і вітчизняних лікарів до свого обов'язку, відображення устаткування медичних закладів.

Ключові слова: комунікаційний процес, медицина, лікар, лист, письменниця, художня творчість.

Вступ. Перечитуючи сьогодні листи, написані сто, півторасти чи двісті років тому, ми не можемо звільнитися від враження живого дотику до минулого, заглиблення в духовну атмосферу та матеріальну обстановку того часу.

Завдяки листам того чи іншого автора не відходять цілковито в небуття згадані в листах його друзі, колеги. Характерною ознакою листа є те, що час, про який у ньому йдеться, і час, коли його писано, не відділені значною дистанцією. Лист переважно пишеться «по свіжих слідах». Комплекс листування дає змогу як дослідникові, так і пересічному читачеві дізнатися про широкий діапазон проблем – від найпотаємнішого в житті особи до суспільних відносин певного періоду. За списками, крім історико-літературного, соціально-психологічного та літературно-побутового контексту, можна простежити становлення й еволюцію духовних, моральних, літературних поглядів митця і, що найголовніше, – визначити комунікаційний процес та соціальний статус дописувачів. Це пояснюється тим, що національне й духовно-моральне зростання будь-якого письменника відбувається складно й неоднозначно. Саме тому часова дистанція дає змогу дослідникові простежити процес «духовного та емоційного розвитку письменників, обумовлений закономірностями реалій доби» [2, с. 26].

Дослідження письменницького епістолярію неодноразово доводить, що саме в листуванні розкривається душа митця, його внутрішній світ, сповнений суперечностей, творчих задумів, особистих думок.

Творчість Лесі Українки тривалий час перебуває в полі зору дослідників різних наук: культурології, філософії, політології, лінгвістики, безумовно, літературознавства. Першість серед літературознавчих розвідок належить В. Святковцю, який класифікував епістолярний доробок письменниці. Сьогодні поле досліджень творчої спадщини видатної поетеси поповнилося новими аспектами наукових розвідок В. Агєєвої, С. Богдан, О. Сліпущко, С. Геника, Л. Семенюк, Н. Журавльової, О. Кравцовської. Варті уваги дисертаційні роботи Г. Смирнової, С. Кочерги, В. Савчук та ін.

Проте зазначимо, що як окрема наукова проблема тема медицини в епістолярії Лесі Українки пошуковцями не порушувалася.

Результати й обговорення. Леся Українка реалізувала в епістолярії комунікативний намір сповіщати про специфіку медичної справи. Відомо, що сама письменниця завжди була проти афішування особистого життя, що не стосувалося літературного цеху, про що й сповіщала в листі: «Взагалі я волію, щоб моє приватне життя, як

© Пустовіт В., 2016

життя взорової римської мотрони, було «світові» невідоме, і справді здебільшого так воно й є» [5, с. 289], але її епістолярна спадщина – це неоціненне джерело для дослідників, яке ще належним чином не поціноване й потребує нових аспектів вивчення.

У світі мало людей, які б не стикалися з лікарями: спершу – це лагідні руки акушерки, яка впускає дитину в життя, потім педіатр, який стежить за станом здоров'я від народження до повноліття, і дай Боже, щоб на цьому знайомство з лікарями припинилося, однак... Навіть останні дні людина здебільшого проводить під наглядом лікарів.

Читаючи листи Лесі Українки, перше, що відчуваєш на рівні з титанічною працездатністю, – це фізичний біль, який супроводжував її з раннього дитинства й до останнього дня. Відзначимо, що комунікаційний процес на медичну тему відбувався лише з членами родини.

Листуватися Леся почала рано, першого листа до бабусі Драгоманової написала на шостому році життя. Згодом листування стане чи не єдиним засобом спілкування у зв'язку з частими переїздами. Сама авторка зазначала, що в день могла написати до 10 листів, причому це були не короткі записки про погоду й місце перебування, а розлогі, на декілька сторінок описи країни, стану здоров'я, літературні плани, різноманітні розмірковування тощо. Кожен лист несе інформацію про фізичний і моральний стан, при чому і в листах до членів родини, і до колег по цеху, і знайомих.

Потрібно віддати належне цій тендітній жінці, яка ніколи ні словом, ні думкою, ні натяком не жалілася на недугу, нікого не звинувачувала, а навпаки, намагалася підтримати близьких людей, особливо батьків, які вдавалися до найменшої можливості подолати хворобу й полегшити страждання своєї дитини. Лише в зрілому віці, коли остання надія розбивалася, вона допускала в листах думки про фаталізм: «Треба було в Єгипті вродитись, то, може, й був би лад, адже ж найгірша помилка мого життя – се що я зросла у волинських лісах, решта все тільки логічні наслідки. А проте я не згадую лихом волинських лісів» [5, с. 373]; уся родина боролася з недугою і від тієї опіки Лесі було незручно: «Мене не лякає ні та операція, ні інші прикрощі лічення, мені тільки жаль, що все це завдає смутку і турботи близьким людям, – пора б уже спочити від моєї «богині» ...» [5, с. 222]. Мріючи про операцію в Німеччині, розуміючи вартість медичних послуг і витрат на проживання і дорогу, писала матері: «Тільки все-таки я ніколи не ставила себе ні центром світу, ні центром нашої сім'ї, а через те прошу обговорювати програму мого лічення, беручи на увагу загальний бюджет і загальні потреби та порядок життя нашої родини. Не приносячи сама жертв, я не хочу приймать їх від інших» [4, с. 30].

Родинна атмосфера, освіченість, толерантність усіх членів сім'ї благодатно впливали на виховання дітей. У Лесі були духовно близькі стосунки зі старшим братом Михайлом і молодшою сестрою Ольгою. Саме вона була першим радником у справі лікування сестри й Леся завжди з нею радилася щодо застосування того чи іншого препарату, довіряла її думці, хоча Ольга після закінчення Жіночого медичного інституту в Петербурзі не так багато років (1910–1922) пропрацювала лікарем у Лоцманській Кам'янці на Катеринославщині. Леся Українка опікувалася безробіттям сестри за спеціальністю й вела переговори в Євпаторії про її працевлаштування. На правах старшої сестри Леся давала поради не розпускати нервів, стежити за своєю анемією, як тільки поганий настрій – кидати все й на Дніпро й по можливості без компанії: «Я знаю, що твій нервовий стан залежить на більшу половину від моральних причин, але ж психіка психікою, а фізика фізикою, і вір мені, більш ніж нікому, що холодні обтирання щоранку (не ввечері) помагають часами і з душею своєю справитись краще» [4, с. 20].

Хвороба здодала Лесю дитиною, тому й перші листи до близьких пересипані враженнями й описами хвороб молодших братів і сестер, дітей знайомих. Із них ми довідуємося, що в той час поширеними були такі хвороби: *кiр*, у Колодяжному навіть підозрювали епідемію. Ця інфекційна хвороба дихальних шляхів була відома ще з

6 ст. до н. е., вперше її науковий опис здійснив перський лікар Ібн Разі 860–932 рр. Лише в другій половині ХХ ст. була винайдена вакцина проти хвороби; так само справа була й зі **скарлатиною** – гострим інфекційним захворюванням, що супроводжується високою температурою, болем у горлі, а в ХІХ ст. багато дітей помирали, бо не було ліків. Хоча більш-менш конкретно хвороба описана Йоганом Вейером між 1564–1565 рр; **дифтерит** уже згадується в працях Гіппократа V–IV ст. до н.е. В античних довідниках відома під назвами «сирійська хвороба», «єгипетська хвороба». Французький лікар П'єр Бретоню описав симптоми у 1820–1860 рр. й запропонував назву «дифтерит», пізніше учень Бретона Арман Труссо ввів термін, який використовують до сьогодні – «дифтерія»; **гострий ревматизм** – характеризується системним запальним ураженням переважно серця і судин, частими змінами з боку суглобів. Здебільшого захворювання починається в дитячому віці; **екзема** – алергічна хвороба, виникає сильна сверблячка. Відчула її на собі і Леся, докладно описавши симптоми: «В початку ноября напала було на мене екзема, тижнів через два вона вже розпросторила по всьому тілу, окрім лиця, грудей й пальців на руках. Слабкість се дуже бридка і дошкульна, поки вона не минула, я не могла спати по ночах до 4-ї – 5-ї, вибивало се мене з сили страшенно і розстроювало нерви не можна сказати як. Запевне, я вдалась до лікаря, спочатку ліки не помагали нічого, але потім він знайшов такі, яких було треба, і загоєння пішло так шпарко, що тепер нема вже ні одної мокрої виразки, висипка загинула і тільки ледве червонясті сліди лишилися. Лікар сам дивується, що се так хутко скінчилось, бо відомо, що екзема уперта і затяжна і триває часом цілі роки, а при моєму хорошому організмі сього можна було боятись» [3, с. 410].

Великою смертністю відомі були масштабні епідемії **тифу**. Ця інфекційна хвороба характеризується гарячкою, ураженням судинної та нервової системи. Хворіла на нього й Леся. Перебуваючи в Криму, Леся заслабла на тиф, стан її був надзвичайно слабкий і це дало ускладнення на другу ногу, але говорити про це вона нікому не хотіла й поділилася лише в листі до М. Павлика. Потрібно віддати належне, незважаючи на складний і моральний, і фізичний стан, Леся Українка ціною власного життя в Колодяжному опікувалася хворими на тиф: «...вожуся з тифозними на селі, роблю, що можу, не пишу нічого, бо чогось по цілих днях голова морочиться – певно з анемії» [3, с. 327]. Так само згадується в листах і епідемія холери, найдавнішої хвороби людини. Саме 6-та хвиля припадала на 1896, 1900–1926 рр. і була пов'язана з війнами на Балканах, Першою світовою війною. Одним із перших патогенез хвороби описав Гіппократ.

Зважаючи на постійну слабкість, відсутність необхідних ліків і остаточного діагнозу, а також постійне мандрівне життя, Леся Українка часто хворіла на інфекційні хвороби: **ларингіт**, запалення слизової оболонки гортані, пов'язане з застудою; **ангіна**, загальне інфекційне захворювання мигдалин, термін відомий із часів античності; **малярія**, інфекційне захворювання, що передається при укусах комарів, перебіг хвороби супроводжується гарячкою, ознобом, анемією (*хвороба, що має назву «втомлена кров»*). – *Прим. наша.* – В. П.). Історичні джерела засвідчують, що люди на й малярія розвивалися разом. Першим в відомим засобом лікування був полин однорічний; **трахома**, хронічне інфекційне захворювання очей; **цистит**, запалення сечового міхура; **нефрит**, група запальних хвороб нирок, як наслідок, часто траплялись **уремічні напади** – гостре або хронічне самоотруєння організму, зумовлене нирковою недостатністю.

Листи Лесі Українки насичені назвами медичних препаратів, які існували на той час: **морфій** (препарат наркотичної дії, вперше виділений німецьким фармакологом Фрідріхом Сертюнером з опіуму 1804 р. Саме він дав йому назву Морфея по імені бога сновидін), **опій** – сильнодіючий наркотик, відомий ще 300 р. до н. е., 1831 р. уперше згадується препарат для анестезії – **хлороформ**, від якого Лесі завжди було

погано, але вона мужньо переносила всі процедури. Для виведення інфекції засто-совувалася **касторка**, антибактеріальну функцію мав **йод**. Перші антибіотики були рослинного походження, гомеопатичного спрямування **гідрастис** (народна назва жовтокорінь, пік широкого застосування припадає на кінець XIX ст.). Відповідно до перебігу хвороби письменниці названі й ліки. Так, при хронічному захворюванні легенів із відхаркувальною метою застосовували **тіокол** (порошок), при туберкульозі – **креозотал** (для лікування кашлю), **туберкулін** для діагностики туберкульозу, препарат винайшов Роберт Кох 1890 р., при інфекційному нефриті для промивання сечового міхура застосовували антисептики **уротропін** і **гельмітол**.

Значне місце відведене народній медицині, яка, як відомо, мала гомеопатичний напрям, певну магічну й віруючу силу. Хоча медична термінологія сягає своїм корінням часів грецької й латинської мов, усе ж сформувалася на народній основі. На думку Н. Гойко, «найбільш розробленою була термінологія, яка стосувалася засобів лікування» [1, с. 72]. Так, у листах згадується, що для зняття температури використовували обтирання оцтом, для поліпшення дихання – гірчичники, обтирання водою зі спиртом, **бронхіт** (запалення бронхів, що супроводжується кашлем і виділенням мокротиння) лікували банками. Деякі хвороби мали народні назви, наприклад, **флюс** – це періостит щелепи, **лихоманка**, **пропасниця** – гарячка (*у позаминулому столітті всі хвороби, пов'язані з підвищенням температури тіла, називалися «лихорадкою»*. – В. П.), **чахотка**, **сухоти** – туберкульоз; **інфлюєнца** – грип. Історія свідчить, що слово інфлюєнца прийшло з італійської мови. Існує кілька гіпотез, одна з яких свідчить, що лікарі не змогли знайти причину виникнення хвороби на землі, а астрологи запропонували свою версію, згідно з якою особливе розташування небесних світил може впливати і викликати епідемію.

Листи Лесі Українки цінні для нас і відомостями про діяльність лікарів к. XIX – поч. XX ст. Таким був Пашкевич Феодан Олександрович, лікар, який добровольцем записався до загону боротьби з епідемією чуми, «щоб їхать «по першому требованію». А з «женщин врачей» ніхто не записавсь, тільки сестра милосердія» [4, с. 76]. Пашкевич страшенно обурювався таким станом і наголошував на відмові у зниженні ціни на медичний інститут. Лесю Українку оглядали й консультували різні професори-медики: В. Грубе, О. Рінек, І. Павловський, Сапежко, лікар Модест Левицький (письменник), Невадуров, Фінк (власник київського лікувального закладу), Й. Дейч.

Згадується в листах чимало імен відомих на той час європейських лікарів: професор Краєвський з Варшави, Карл Нотнагель – віденський лікар, професор Теодор Більрот (у якого працював Теофіл Окуневський), Анхаух – німець, Герман Салі – швейцарський лікар-клініцист, професор Бернського університету, професор Ейхгорст, Гюгенен із Цюриха.

Позитивне враження справив на Лесю і професор Е. Бергман, випускник Юр'євського (Тартуського) університету: «... сам Бергман не страшний, нема у нього і сотої долі тієї важності, що у наших «світил» [4, с. 83].

Дружні стосунки були в Лесі Українки і з київським терапевтом, професором Феоділом Яновським (спеціаліст із лікування туберкульозу, сприяв відкриттю туберкульозного інституту, який сьогодні носить його ім'я) та лікарем Фаворським, який радив перебування в Криму. Приязно згадується Іван Горбачевський – український учений-біохімік, гігієніст та епідеміолог, наприкінці XIX ст. професор Чеського університету в Празі, а згодом його ректор.

У листах на рівні з медичними термінами назв хвороб, ліків, устаткування особливе значення мають розмірковування Лесі Українки про взаємини лікар-пацієнт. Стосунки між лікарем і пацієнтом інколи переходять із теми суто професійної у дружні, відомо, що Фрідерік Шопен помер одразу, як дізнався про загибель свого лікаря. Але бувають і протилежні випадки, їх описано у світовій класиці. Ще Мольєр,

який також хворів на туберкульоз легенів, у творчості гостро висміював непрофесіоналізм лікарів. Він краяв їх за все: за незнання особливостей перебігу хвороби, за хибні діагнози, хабарі тощо. Всі ми знаємо, що інколи добре слово лікаря, підкріплене гумором, значно вагомніше для одужання хворого, ніж тисячі пігулок. На цьому ж зауважувала не раз і Леся Українка, яка мала можливість спілкуватися не лише з вітчизняними лікарями: «Нема гірше, як дурний лікар, часом більше пошкодить словами (знаєте, ота лікарська щирість, як у Нотнагеля!), ніж pomoже рецептами» [3, с. 276]. Письменниця була обурена прогнозом віденського лікаря, який передбачив смерть дядька М. Драгоманова від розриву аорти, що й сталося у визначений час. Були відомі подібні випадки: Карл Брюллов, змучений хворобою аорти, загинув від великої кровотечі рівно в той п'ятилітній термін, який йому необережно висловив довірений домашній лікар.

Не минула Леся Українка й бідного становища медиків і труднощів у влаштуванні на посаду лікаря. Для полегшення побуту лікарів і їх професійного зростання було засноване Пироговське товариство російських лікарів на честь хірурга Миколи Пирогова. У листі до сестри Леся сповіщала: «Взагалі цеє бюро має значення рекомендаційного бюро для земських лікарів» [5, с. 240]. Різнилась оплата праці в санаторії під час сезону – 70 р. на місяць (зняти хату можна було за 45 р.), а «земським лікарям платять 1200 на рік і дають хату та опал, а що два роки додають ще по 150 р., поки дійде до 1500 р.» [5, с. 240]. Сестра Лесі, лікарка за освітою, три роки шукала посади, «просто розсилаючи «прошенія» по земствах і то без особливих результатів» [5, с. 279].

Станом медичного обслуговування Леся Українка була вражена й у Телаві: «З медициною тут взагалі слабо: у місті всього одна аптека, дуже дорога і не конечне добра, лікар один, і той не має ніякого довір'я в обивателів, бо його спеціальність – судові «вскрытия», поза якими йому не лишається ні на що часу. Єсть добрий лікар тут в одному «удельному» маєтку, але він в Телаві буває раз на тиждень» [5, с. 273]. Коли випала необхідність його викликати для Кльоні, то він признався, що не знає, як лікувати таких слабих хворих. Стурбована такою ситуацією, а також великою кількістю хворих, «особливо дітей, бо через лихі гігієнічні умови часто бувають епідемії та й так усякі випадкові хвороби» [5, с. 279], Леся Українка зверталася за допомогою до Н. Кибальчич, чоловік якої працював лікарем, запрошуючи їх на медичну службу.

Звичайно, основна хвороба Лесі Українки – туберкульоз легенів, також інфекційне захворювання, яке відоме ще 17 тис. років тому. Багато уваги дослідженню хвороби приділяв Гіппократ, однак тривалий час протидії не було знайдено і відсоток смертності був великим. Відомо, що в січні 1856 р. помер брат Л. Толстого, а через 30 років (1886) – п'ятирічний син умер на руках батька. І сьогодні боротьба з туберкульозом триває як із соціальною хворобою малозабезпечених людей. Для запобігання рекомендується застосування комплексу вітамінних препаратів, антибіотиків, якісне, збалансоване харчування, кліматотерапія тощо. На жаль, у часи хвороби письменниці неможливо було застосувати всі ці заходи.

Простежимо за змістом листів, як проходило лікування Лесі Українки. Боротьба з хворобою почалася від 1881 року, коли маленька Леся промочила ноги в крижаній воді річки Стир, і з того часу все життя її супроводжував нестерпний біль. Від неточного діагностування хвороби (то ревматизм, то «недокрівна золотуха») було втрачено багато цінного часу. Лише гадяцький земський лікар Борткевич правильно встановив діагноз – туберкульоз кісток і порадив прооперувати руку. Біль був нестерпним: «У мене іще і досі болить рука ліва, так, що нічого не можна робить: ні грати, ні держати нічого...» [3, с. 13]. На той час юна Леся брала уроки гри на фортепіано в дружини М. В. Лисенка Ольги Олександрівни, що для неї було важливим, адже так вона забувала про сильний біль. У медицині відомі випадки зцілення хворих під музичний акомпанемент. Маємо приклади й у літературі – сцена про-

будження під музику хворого короля Ліра (У. Шекспір), Стендаль під час важкої лихоманки шукав розради в музиці.

Щоб відтягти операцію, вдавалися до більш простих методів: «Перше я мазала руку йодом і мочила в соляній воді, але од йоду дуже шкура злазить, то я тепер не мажу і не держу в воді» [3, с. 13]. У листі до матері (26 жовтня 1883 р.) Леся Українка сповіщала про вдалу операцію, зроблену професором О. Рінеком у клініці Київського університету: «Першіі сутки рука дуже боліла, а тепер зовсім не болить. Як перев'язували перший раз, то аж мука, а сьогодні ось тільки перев'язали і вже нічого, не пекло, не щипало, й не боліло» [3, с. 14].

Через два роки подібна ситуація повторилася з ногою: «... а нога таки болить, часом більше, часом менше (ходить мені трудно, як ніхто не піддержує), і зовсім не перестає» [3, с. 19], і знову збирається лікуватися солоними ваннами. Знову різні погляди спеціалістів на методи лікування: «Рінек назначив «вытяжение» на два місяці і «питание», а Павловський – «вытяжение» на місяць і «прижигание» залізною голкою, а потім їхать на лиман» [3, с. 47]. Листи цього часу пройняті розмірковуваннями про стан здоров'я, роздумами й намірами оперуватися знову, все це обтяжене моральним станом і провиною перед батьками. Хвороба не давала можливості працювати, доводилося довгі дні й місяці лежати в міцних кайданах, прикутою до ліжка, відмовляючись від звичайних людських радощів. Біль був нестерпним, ходити без милиць Леся не могла, тому сповіщала батька М. Драгоманова про намір їхати на консультацію до Відня: «Прикро мені дуже, що прийдеться сидіти по тих клініках, – се варто пекла! – але вже нема що робити» [3, с. 63]. Однак професор Білрот не наполягав на операції, а порадив пристосувати до хворої ноги протез. Гіпс очікуваних результатів не дав, Леся погодилась на виготовлення апарата, набагато кращого за Варшавський, але згодом багато разів його перероблювали, доопрацьовували під ногу, бо постійно натирав рани до крові й на так змучених хворобою кістках.

Незважаючи на тяжкий стан, Леся Українка працює. Завдяки старанням І. Франка 1893 року у Львові вийшла збірка віршів «На крилах пісень». Вона багато читає, перекладає, виношує плани на майбутні твори. Активно співпрацює із «Плеядою», саме з цією діяльністю пов'язаний інтерес письменниці до прозової творчості. Це свого роду також була позитивна терапія. У романі Л. Толстого «Анна Каренина» Левін говорить: «Я хочу обогатити медицину новим терміном: *Arbeitseur* (лікування працею. – В. П.). Это нужно разным нервным больным». Хвора на психічні розлади, галюцинації Леся Українка шукала творчої розради в написанні листів, вичанні іноземних мов, читанні економічної й політичної літератури.

На моральний стан Лесі Українки істотно вплинула смерть дядька – радника, учителя й старшого друга. Все це позначилося й на фізичному стані письменниці: запаморочення голови через анемію, нестерпний біль ноги і поради лікаря більше лежати з «нравственной повязкой», а якщо не допоможе, слід вдаватися до «матеріальної пов'язки» чи хірургічного втручання, чого Леся не бажала. Однак рекомендації лікаря не дали результатів, почала боліти й друга нога, і вдалися до вприскування йодоформу: «Се процедура довга і неприємна, та нічого робить, не викрутишся від неї, бо нога за останній час все одно зовсім не хотіла мені служити, а до того ще і вночі спати не давала. Після першого вприскування вона суток 5 ще дужче боліла, зато тепер утихла і сливе не болить, як не зачіпати. Може, справді, з сих вприскувань буде толк, як обіцяють лікарі. Вони кажуть, що сей спосіб часом зовсімвилічує туберкульоз костей, а в кождім разі значно поправляє стан хворого сустава» [3, с. 359]. Сподівання на видужання не полишали Лесю ніколи, але кожна нова процедура, часом дуже складна й болюча, полегшення не приносила. Через недогляд медперсоналу на останньому сеансі дали втричі більшу дозу йодоформу, що призвело до різкого погіршення стану організму: «... я думала, що здурію, та і, певне, здуріла б, якби не

морфій! Цур йому!» [3, с. 363]. Після таких «тортур» Леся відмовляється від подібних експериментів, жодного полегшення вприскування не дало, про що і сповіщала в листі до Л. Драгоманової: «Тепер моя нога в «нормальному» стані, т.е. болить, але честь знає, спати дає без морфію, дозволяє писати і навіть скучні книжки читати. «Скучні» книжки – се економічні» [3, с. 364]. Однак, організм дав рецидив на нервовому зриві, що «... недавно довели мене до припадку безпам'ятства з бредом, в сьому, впрочем, була винувата не стільки слабість, як лихий настрій, але запевне одно другому помагало. Впрочем, се, може, і наслідок впливу йодоформу» [3, с. 365]. Усі ці прикрі моменти хвороби й лікування не позначилися на творчості: активне листовне спілкування з постійними дописувачами, творче натхнення, самоосвіта, зустрічі з цікавими людьми – Леся жила, якщо можна так сказати, повноцінним життям.

Уперше за весь час Леся очікує мандрівки до Криму на лікування: «Се перший раз, що я їду на лічення з охотою, сама не знаю чого, але на мене напала охота поїхати куди-небудь у чужий край» [3, с. 369], – сповіщала тітку Єлю. Тут вона познайомилася влітку 1897 р. із Сергієм Мержинським, який також перебував у Ялті на лікуванні.

У Криму Леся Українка перебувала на віллі вірменського лікаря Мартироса Сергійовича Дерижанова, професійне спілкування переросло в дружбу зі всією родиною. Лікар застосовував свою методику лікування нервових припадків: «...Dr. Дерижанов узяв мене під ферулу, поклав у ліжко і холодними витираннями, бромом, ваннами тощо вернув мене до нормального (більш чи менш) стану: zostалась тільки чимала втома і незначний наклін до дрожі, – врешті, се мій хронічний, ergo нормальний стан» [4, с. 19]. Кримський лікар дивувався, чому всі лікарі не зважали уваги на нерви, а лише на ногу, бо «нервність може стати ще більш на перешкоді операції, ніж анемія» [4, с. 22]. Така неухважність до анамнезу лише шкодить пацієнтам і гальмує процес одужання.

Відомо, що самі лікарі бувають безпорадними, як діти, коли хворіють. Леся Українка сповіщала маму про стан пана Дерижанова: «... з весною щось було дуже розкашлявся і змарнів, аж було жаль на нього дивитись: тепер знов наче поправляється. Чисте нещастя, – коли лікар заслабне на сухоти – нема, здається, нещаснішої людини! [4, с. 24]. Катюша, дружина лікаря, як лагідно її всі називали, опікувалася процедурами, прийомом ліків і збалансованим харчуванням Лесі. На знак вдячності й пошани до родини письменниці просила маму вислати подарунки: «... пришли сюди XII шумку Завадського (ту, що Уксує грає), я б хотіла подарувати її пані Дерижановій, а крім того, може, трапиться той чоловік, що продає срібні подільські вишиванки, то купи їх (самих сріблом шитих, без шовку і золота) на одну мужеську сорочку і пришли її, коли можна, пошиту» [4, с. 27]. Леся хотіла подарувати її лікареві.

Професіоналізм і людські якості доктора Дерижанова були відомі всім мешканцям Криму, тому для всіх була сумною звістка про його передчасну смерть: «... доктор Дерижанов умер (звичайне, від чахотки), що були про нього некрологи в «Русских ведомостях» і ще десь з дуже прихильною оцінкою його медично-філантропічної діяльності в Ялті. Шкода його! Не думала я, що так хутко з'їсть його ся проклята чахотка, він не здавався таким безнадійно хворим» [4, с. 165]. Образ справжнього лікаря, відданого справі свого життя знайшов відображення у драмі «Іфігенія в Тавриді».

Досить тривалий час підготовка і лікування передували від'їзду до Берліна. І ось нарешті приватна клініка професора Бергмана, яка вразила Лесю: «... хата окрема (без інших сусідів – слабих), обстановка просто хатня, а не больнична, навіть над ліжком нема таблиці з назвою слабості, а ся таблиця так удручала мене в київській клініці! Перев'язки тут роблять в окремій ізольованій хаті, і через те йодоформ не так-то глушить. Прислуги багато, і все дуже хутко робиться. Їсти дають 5 раз на день і досить розмаїто» [4, с. 87]. Як і кожний хворий, Леся хапалася за будь-яку позитив-

ну інформацію про стан лікування. Так, у листі до сестри О. Косач повідомляє про 10-річну дівчинку з Африки, з Трансваалю, яку не різали, а зробили «вытяжение» і вона ходить в апараті й поправляється. Леся ще раз пересвідчилася в професіоналізмі лікаря: «Значить, Бергман зовсім не «різун» необачний, а ріже тоді, коли іменно треба» [4, с. 89]. На підтвердження цього в листі до М. Павлика пише про процес лікування: «В неділю (5.II) мене захлороформують і спробують силоміць виправити мені хронічне звихнення в носі, а як того не дасться зробити, то зараз же, в ту мить, будуть оперувати, виріжуть, що там уже слід» [4, с. 90].

Операція на носі пройшла вдало. Лише через три тижні Леся змогла написати першого листа з інформацією про свій стан: лежання в гіпсі, перев'язки, полегшення болю лише від бромів і сульфоналів, морфіїв на той час вже відмінили. Хоча атмосфера максимально наближена до санаторію, ніщо не нагадує лікарню, все одно гнітючий стан не полишає Лесю – гіпс постійно кришиться, спати неможливо, єдина розрада – читання іншомовних книжок, які складно знайти на батьківщині. Після зняття гіпсу стан покращився, потроху дозволено ходити, наступний етап – виготовлення апарата.

Характерна для німців педантичність виявилась у виготовленні гіпсової моделі для апарата – було сім примірок – «чиста кабалістика» [4, с. 104]. Цікавою виявилась і сама процедура знімання гіпсової мірки: «...намазали ногу жиром, а потім наклали гіпс так товсто, як тісто на буженину, а як трохи підсохло, розрізали вздовж і зняли обережно, щоб не розломилось. Потім доктор ту порожню форму з ноги забинтував так як живу, щоб не скривилась, і її понесли до майстра, щоб робив на ній апарат. Той апарат теж буде такий, як ціла нога» [4, с. 109]. Однак сподівання не справдилися на повну силу, бо апарат був такою складною конструкцією, що Леся називала себе «хірургічно-ортопедичний манекен». Апарат постійно натирив ногу, важко було в ньому пересуватися, не говорячи вже про писання, тому постійно майстер щось підробляв. Леся сповіщала в листі до Л. Драгоманової: «Сей апарат неприємна машина, наполовину шкіуратяна, наполовину сталюва, доволі важка і незграбна, а вже що гаряче в ній, то цур йому, наче в кожусі!» [4, с. 123].

Повернення додому, родинні клопоти, громадські справи і, звичайно, творчість – усе це призвело до перевтоми організму й чергового нервового зриву. Ситуація ускладнилася й листами від С. Мержинського про погіршення здоров'я. Не відкладаючи, ослуховавши матері, яка була проти спілкування дочки з хворим із відкритою формою сухот, Леся Українка виїжджає до Мінська, щоб останні хвилини життя бути поруч із другом. Два місяці провела Леся Українка з товаришем по нещастю, у листах до рідних сповіщала, як проходить процес одужання, раділа щонайменшому поліпшенню стану, але хвороба була безжальна. С. Мержинський помер на руках Лесі. Її фізичний і моральний стан інколи давав слабину, яку вона не мала права показати другові, свою тугу виливала на папері, так за одну ніч була написана «Одержима», згодом – ще три поезії, присвячені пам'яті С. Мержинського: «Ти не хтів мене взять», «Квіток, квіток, як можна більше квітів», «Уста говорять: «він навіки згинув!». У листі до батьків Леся жалілася: «Мені часом аж досадно, що я така вже аж занадто витримлива, – се таки, певне, якась нечувственисть, чи що!» [4, с. 202]. Недаремно І. Франко назвав Лесю Українку «Чи не єдиний мужчина на всю Україну».

Після смерті С. Мержинського у Лесі різко погіршився стан здоров'я: «... кашель дере мене давно (ще з Мінська), часом менше, часом більше, а як зовсім перестає, то дуже не надовго, днів на два, а потім знов починає. Перше був кашель сухий, потім став трохи мокрий, але не дуже, аж нарешті (неділь 7 тому назад) об'явилась трохи кров горлом, нерви знов заграли, стало якось «млоїти» в грудях...» [4, с. 246]. За всіма симптомами Леся Українка здобула нову хворобу – туберкульоз легенів, однак лікар, колишній ординатор віденської лікарні для всіх, не встановив точного діагнозу, порадив лише постійно проживати в горах.

Подорожуючи Буковиною, Леся Українка в листі до батька писала про специфіку лікування й побут у горах. Відпочинок пішов на користь, недуга відступила, стан покращився, повітря й гарне харчування (поправилась на 2 кг) сприяли новим творчим знайомствам.

Для профілактики лікарі радять поїхати до Італії, в жодному разі не працювати, лише відпочинок і повітря. Італійські лікарі поставили «предрасположения» до чахотки, хоча самої чахотки не знайшли, призначили аналіз мокроти. Температура постійно підвищувалася, захворіла на бронхіт і нерви. Як одну з форм лікування запропонували курацію Х-промінням, зауваживши, що слабкість легких річ тонша, менше досліджена і з ними треба обережніше. На той час набували популярності Фінзенова система та метод «розсіяного світла». Інші лікарі наполягали на звичайних сонячних променях.

На сімейній нараді було вирішено виїжджати до Сан-Ремо (1901 р.). У листах Леся щоденно сповіщала про стан здоров'я. Спочатку все було добре, згодом писала до О. Кобилянської, що засинає лише з наркотиками, жалілася на лікарів. Оскільки стан здоров'я не покращувався, Лесі було заборонено працювати, нічим не стомлюватися й рекомендовано відвідати консультацію в лікаря Гюгенена в Швейцарії.

У цей час Леся Українка опікувалася не лише своїм здоров'ям, а й станом чоловіка Квітки, якого ласкаво називала Кльонею. Часто доводилося проявляти дружині хитрість, щоб заманити лікаря для оглядин Кльоні, чоловік скептично ставився до лікування й лікарів, особливо до молодих, недосвідчених. Постійні турботи, безгрошів'я, підробітки і, звичайно, літературна праця виснажували кволий організм Лесі Українки. У листопаді 1907 р. лікар Тамбурер діагностував туберкульоз нирок, однак на операції не наполягав, «тільки треба на особий лад промивати. І хоч се промивання досить неприємна процедура, то я вже й за один раз почула від нього користь, то нехай уже мийуть, нічого робить, усе ж таки се лучче, ніж різати та шити» [5, с. 219].

У квітні 1908 р. Леся з чоловіком відвідали в Берліні професора Ізраелі, який діагностував туберкульоз обох нирок, а також загострення сечового міхура. Зважаючи на неможливість операції, призначають лікування медичними препаратами: поперемінно **іхтіол** (протизапальний лікарський засіб, який має місцеву антисептичну та знеболювальну дію) та **сиролін**.

Подружжя трималося за найменшу можливість на одужання. Тому й вирішено було знову відвідати Євпаторію, потім виїхати до Грузії, згодом – до Єгипту. З кожним новим періодом – загострення хвороби, якщо полегшення й наставало, то тимчасово, траплялися й галюцинації, все частіше застосовувалися наркотичні засоби. Після Каїру стан Лесі сильно погіршився, працювати було несила, катастрофічно не вистачало грошей, тому змушені були продавати цінні речі, меблі, щоб купити необхідні ліки. Леся Українка згасала, мов свічка, ще й підхопила малярію, останні хвилини життя поруч були мати й чоловік.

Висновки та перспективи. Аналіз листів Лесі Українки на медичну тему дає цілісну картину розвитку медицини на межі XIX–XX ст.: від назви хвороб, способів і засобів їх лікування, медичних препаратів до взаємостосунків лікар-пацієнт.

З огляду на це листи можуть бути класифіковані так:

1. Медична термінологія (назви хвороб, симптоми, народна медицина, ліки);
2. Стан пацієнта під час загострення хвороби (моральний і фізичний стан);
3. Взаємовідносини лікар – хворий (ставлення до лікарів, соціальний статус лікаря у XIX–XX ст., відгуки пацієнтів про лікарів);
4. Способи й методи лікування (обладнання медичних установ, санаторіїв, їх устаткування).

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у виокремленні медичної деонтології в художній спадщині Лесі Українки.

1. Гойко Н. О. Українська термінологія народної та нетрадиційної медицини // Українське нознаство в технічному вищому навчальному закладі: досвід і перспективи. – Мат. Всеукр. наук. інтернет-конфер. 22-23 жовтня 2012. – К., 2012. – С. 72-77.

2. Мазоха Г. С. Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Г. С. Мазоха. – К., 2007. – 35 с.

3. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1979. – Т. 10. Листи (1876–1897). – К. : Наук. думка, 1978. – 543 с.

4. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1979. – Т. 11. Листи (1898–1902). – К. : Наук. думка, 1978. – 472 с.

5. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1979. – Т. 12. Листи (1903–1913). – К. : Наук. думка, 1979. – 681 с.

Sociocommunicative aspect of the medical topic in the collection of works of Lesia Ukrainka

Pustovit Valeriia, D.Sc. (Philology),

Volodymyr Dahl East Ukrainian national university, Pr. Central, 59a, m. Severodonetsk, 93406, Ukraine, e-mail: v.pustovit@yandex.ru

On the example of the collection of works of Lesia Ukrainka the sociocommunicative aspect of the medical topic is investigated. The specific of the illnesses, the diagnostic and peculiarities of treatment at that time are studied. In the comparison to the physical state the moral state during the procedures and friendly communication, during every day struggle with the weakness, being in the creative process, during the travelling for the treatment, is given here. The value of the letters on medical topic of Lesia Ukrainka consists in the description of the used medicines for the treatment of tuberculosis, of the equipment of medical institutions, of the attitude of the international and native doctors to their duty.

Key words: communicative process, medicine, doctor, writer, artistic creation.

Социокоммуникативный аспект медицинской темы в эпистолярии Леси Украинки

Пустовит Валерия

В статье на примере эпистолярного наследия Леси Украинки изучается социокоммуникативный аспект медицинской темы. Прослеживается специфика протекания болезни, ее диагностирование и особенности лечения в то время. В сравнении с физическим состоянием подано и моральное состояние писательницы во время процедур, дружеского общения – все это на фоне ежедневной борьбы с недомоганием, в творческом процессе, в путешествиях на лечение. Ценность писем Леси Украинки на медицинскую тему состоит в описании применяемых препаратов для лечения туберкулеза, оборудования медицинских учреждений, отношения европейских и отечественных врачей к своему долгу.

Ключевые слова: коммуникационный процесс, медицина, врач, писательница, художественное творчество.

1. Hoiko N. O. Ukrainian terminology of folk and alternative medicine // Ukrainian in the technical higher establishment : experience and perspectives. – Мат. Vseukr. nauk. Internet-konfer. 22-23 Oct. 2012. – К. 2012. – P. 72-77.

2. Mazoha G. S. Genre-stylistic modifications of Ukrainian authors' collections of works of the second half of the XX century: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya d-ra filol. nauk : spez. 10.01.01 «Ukrainska literatura» / G. S. Mazoha. – К., 2007. – 35 p.

3. *Ukrainka Lesia*. Collection of works. 12 v. V. 10. Letters (1876–1897) / Lesia Ukrainka; uporyadkuv. V. Yaremenko. – К. : Nauk. dumka, 1978. – 543 p.

4. *Ukrainka Lesia*. Collection of works. 12 v. V. 11. Letters (1898–1902) / Lesia Ukrainka; ; uporyadkuv. V. Yaremenko. – К. : Nauk. dumka, 1978. – 472 p.

5. *Ukrainka Lesia*. Collection of works. 12 v. V. 12. Letters (1903–1913) / Lesia Ukrainka; uporyadkuv. V. Yaremenko. – К. : Nauk. dumka, 1979. – 681 p.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2016.